

МУТОЛАА – ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

СОДИРЖОНОВ Мухриддин,
Наманган давлат университети ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада талаба ёшлар ўртасида мутолаа маданиятини ривожлантиришга оид социологик сўров таҳлили ва натижалари баён этилган. Олий таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитишда бадий асарлардан фойдаланиш бўйича тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: китоб, мутолаа, инсон капитали, таълим, тарбия, инновация, тараққиёт, ахборот, олий таълим.

Muhriddin SODIRJONOV,
Teacher of Namangan State University

READING AS AN IMPORTANT MEANS OF DEVELOPING HUMAN CAPITAL

Abstract: This article analyzes and analyzes the results of a sociological survey on student culture development. Analytical recommendations on the use of fiction works in teaching social sciences and humanities in higher education are provided.

Keywords: book, reading, human capital, education, training, innovation, development, information, higher education.

Мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида инсон капиталини ижтимоий ишлаб чиқариш омили сифатида шакллантириш жараёни янги босқичга қадам қўйди. Инсон капитали замонавий иқтисодиётнинг муҳим таркибий қисмига айланди. Давлат инвестиция сиёсатининг устувор йўналишлари ва давлатнинг иқтисодий соҳадаги ўрни ўзгарди. Бу йўлда таълим тизими инсон капитали шаклланишининг асосий манбаи сифатида ривожланмоқда. Бундай шароитда иқтисодий муносабатларнинг барча таркибий қисмини ташкил этувчи ва ушбу муносабатларнинг ўзи шаклланадиган инсон капитали вужудга келишининг институционалашувига талаб ошиб бормоқда.

Инновацион ривожланишнинг, умуман иқтисодий тараққиётни таъминлашнинг муҳим ва зарурий шarti инсон капиталининг юксаклиги ҳисобланади. “Инсон капитали” назарияси асосчилари, жумладан, Г.Беккернинг фикрича, “ҳар кимнинг билими, қобилияти ва қизиқишлари” инсон капитали ҳисобланади[2.17-32].

Инсон капиталининг ривожланиши ва унинг тараққиёти ҳар қандай мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий мувафаққияти учун стратегик аҳамиятга эга. Инсон капитали тушунчаси фақат иқтисодиёт ёки ишлаб чиқаришда эмас, балки мамлакатдаги ҳар бир фуқаронинг индивидуал хусусиятлари – сало-

матлиги, маълумоти, қобилияти ва истеъдоди, ортирган малака ҳамда тажрибалари, шунингдек одамларнинг ижтимоий-психологик, ижтимоий-маданий ўзига хосликларида мужассам топади.

Маълумки, жамият қандай бўлса, ижтимоий муносабатлар мажмуи бўлган инсон капитали ҳам унга мос бўлади. Инсон капиталининг ривожига ҳам шахснинг онги, одоб-ахлоқи, маънавияти, дунёқараши, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муносабатларга, ижтимоий тузум моҳияти ва табиатига бевосита боғлиқдир. Инсон ақл-идрок соҳиби бўлганлиги боис реал дунёдаги воқеаларни тушунадиган, илм-у тафаккури, меҳнати, салоҳияти билан дунёни бошқаради. Инсон капиталининг юксалишига уни ўраб турган ижтимоий-муҳитда рўй бераётган барча воқеаларнинг таъсири кучлидир[3.4].

Ҳар қайси инсонда муайян даражада интеллектуал салоҳият мавжуд. Агар шу ички қувватнинг тўлиқ юзага чиқиши учун зарур бўлган барча шарт-шароит яратилса, тафаккур қотиб қолган ҳар хил эски тушунча ва ақидалардан халос бўлади. Эркин фуқаролик, ҳуқуқий демократик жамият куришда таълим-тарбия ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Маънавиятни шакллантиришга бевосита таъсир қиладиган яна бир муҳим ҳаётий омил таълим-тарбия тизими билан чамбарчас боғлиқдир.

Мутолаа маданиятини юксалтириш зарурати

Ўзбекистонимизнинг ҳозирги ижтимоий-сиёсий, интеллектуал-бадний тараққиётининг муҳим ва узвий жиҳати ҳисобланади. Мутолаа маданиятини шакллантириш инсон капиталини ривожлантиришдан иборат алоҳида ижтимоий сиёсатнинг ҳам ажралмас қисмидир.

Мутолаа маданиятини турли ёшлилар орасида тизимли тарзда шакллантириб бориш узлуксиз таълимнинг барча босқичлари учун муҳим аҳамиятга эга. Маълумки, олий таълим бошланғич, умумий ўрта ва ўрта махсус таълимнинг якуний босқичи бўлиб, шахснинг фуқаро ва мутахассис сифатида ижтимоий-касбий маконга киришиши ва ҳар томонлама фаоллашиши ҳолатини ифода этади.

“Мутолаа” сўзи арабча “ўқиш” деган маънога эга бўлса-да, бугунги кунда у китоб ўқишдан кўра кенгроқ тушунчани англатмоқда. Мутолаа маданияти таълимнинг узвий таркибий жиҳати бўлиб, бўлғуси касбий фаолият таркиби ва мазмунини ўзлаштириш жараёнларини фаоллаштиришда муҳим аҳамиятга эгадир. Мутолаа орқали инсон нафақат ахборотлар олиш имкониятига эга бўлади, балки миллий ва умуминсоний бойликлар оламига кириб боради.

Айни вақтда китоб мутолаасини юксалтириш ахборот дунёсининг бошқа манбалари билан ҳам мақсадли уйғунлаштиришда катта аҳамиятга эга бўлади. Зеро, бугунги кунда ахборотга эга бўлишнинг маълумотлар топиш, маълумотларни саралаш, маълумотларни тизимлаштириш ва уларни ҳиссий ҳамда оқилона англаш босқичлари мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бирига алоҳида эътибор қаратиш ниҳоятда муҳимдир. Хусусан, ахборот олишнинг маълумот топиш босқичида интернетнинг ўрнини ҳеч қандай бошқа ахборот манбаси боса олмайди.

Таълим субъектларида мутолаа жараёнларини фаоллаштириш учун олий маълумотли бакалаврият ва магистратура ўқув режаларидаги мустақил таълим блокин ва ҳар томонлама яхшилаш ҳисобидан амалга ошириш зарур. Бугунги кунда талабанинг аудиториядаги таълим жараёнлари устидан беш босқичли назорат йўлга қўйилган. Назорат ишлари даставвал педагог, сўнг кафедра, деканат, ректорат ҳамда вазирлик томонидан амалга оширилади.

Мустақил таълим жараёнлари эса фақат икки субъектга, яъни, педагог ва талабанинг биргаликдаги фаолиятига қаратилган ва талаба ўзлаштириши зарур бўлган таълимнинг учдан икки ҳиссаси, яъни, 33,3 фоизи мустақил таълимга ажратилган. Демак, мустақил таълим блокин ва ҳар томонлама такомиллаштириш учун мутолаа маданиятини юксалтириш ишларини махсус дастурлар асосида фаоллаш-

тиришга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Айни пайтда Ўзбекистонда олий маълумотли бакалавр даражасини олиш учун ўртача 9288 соат ажратилган, шундан;

- назарий-аудитория таълими учун 6450 соат;
- мустақил таълим учун 2838 соат ажратилган.

Талабанинг мустақил таълим орқали касбни ўзлаштириш даражаси ва дунёқарашининг бойиши ҳолатларини қатъий назорат қилиш механизмнинг самарали усуллари ишлаб чиқилмаган. Ўқув услубий мажмуаларда мустақил таълим учун берилган адабиётлар рўйхати, рефератлар мавзулари аксарият ҳолларда тавсия характериға эгадир.

Талабалардаги мутолаа маданияти даражасини ўрганиш мақсадида жорий йилнинг март ойида Наманган давлат университети Ижтимоий-иқтисодий факультетидан 210 та талаба ўртасида “Мутолаа – инсон капиталини ривожлантиришнинг муҳим омили сифатида” мавзуида социологик сўров ўтказилди. Респондентларнинг ёш ва жинс таркиби қуйидагича: 20 – 25 ёш – 72,4%, 25 – 30 ёшгача бўлганлар – 27,6% бўлиб, улардан эркеклар – 51,8%, аёллар – 49,2%. Оилавий ҳолатига кўра: оилалар – 31,2%, турмуш қурмаганлар – 68,8%.

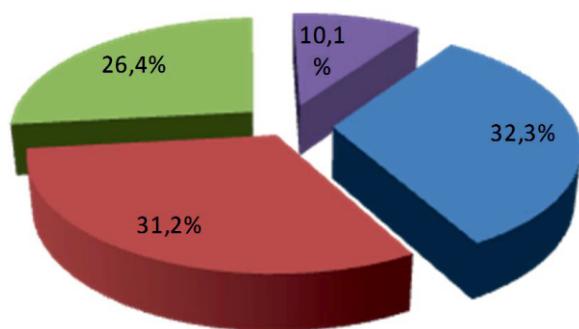
Сўровнома натижалари шуни кўрсатдики, респондентларнинг 64,1% дарс соатларидан ташқари қўшимча дарсларга қатнашадилар, 35,9% эса фақатгина аудиториядаги маъруза соатлари билан чекланишади. Қўшимча дарсларга қатнашадиган талабаларнинг кўп қисми хорижий тилларни ўрганишни мақсад қилган. Бу эса ёшлар ўртасида хорижий тилларни ўрганишга бўлган иштиёқ тобора ортаётганини билдиради. Талабаларнинг қўшимча фанларни ўзлаштиришлари ва мутолаа билан шуғулланишлари ота-оналарининг маълумотлилиги даражасига боғлиқлиги ўрганилганда ўрта маълумотли ота-оналар фарзандлари 30,2% ни, ўрта махсус маълумотлилар фарзандлари 48,1% ни ва олий маълумотли ота-оналар фарзандлари 21,7% ни ташкил этди. Буни ўрта махсус маълумотли ота-оналарнинг аксарият қисми фарзандларига сифатли таълим бериш истаги борлиги, ҳаётда фарзандларининг ўзларидан кўра юқори натижаларга эришиш хоҳиши сифатида баҳолаш мумкин. Лекин олий маълумотли ота-оналар орасида бу кўрсаткичнинг нисбатан пастлиги уларнинг фарзандига нисбатан кам эътиборлигидан эмас, фикримизча, бундай оила фарзандлари фанлар доирасида ёрдамни ота-оналаридан олишлари мумкинлиги билан боғлиқ бўлса керак, деган хулосага келинди.

Мутолаа даражасини аниқлаш бўйича берилган саволларга респондентларнинг жавобларига кўра,

академик лицей ва касб-ҳунар коллежларини тамомлаб, ўқишга кирган биринчи босқич талабаларининг 32,3% и 2 тадан ортиқ бадиий асар (бу ерда роман ва қиссалар назарда тутилди) ўқиган, 31,2% талабалар атиги 2 тадан, 26,4% талаба бадиий асарлардан фақат айрим парчаларни ўқиган, 10,1% талабалар эса ҳеч қандай бадиий асар ўқимаган (1-расм).

1 босқич талабаларининг мутолаа ҳолати ва даражаси

- 2 тадан ортиқ бадиий асар ўқиган
- 2 тадан бадиий асар ўқиган
- бадиий асарларни айрим парчаларини ўқиган

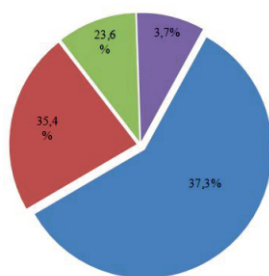

Расм-1.

Шунингдек, респондентлар орасида 3-босқич талабалари бўйича ҳолат: 37,3% талабалар 7 тадан ортиқ, 35,4% талабалар 5 тадан, 23,6% талабалар 3 тадан бадиий асар ўқиган. талабаларнинг 3,7% и эса умуман бадиий асар ўқимаган (2-расм). Респондентларнинг деярли аксарияти мустақил таълим олиш учун Интернет, хусусан, турли ижтимоий сайтлар (facebook, telegram, V Kontakte, odnoklasniki ва бошқалар) орқали ахборотга эга бўлмоқда.

3 босқич талабаларининг мутолаа ҳолати ва даражаси

- 2 тадан ортиқ бадиий асар ўқиган
- 2 тадан бадиий асар ўқиган
- бадиий асарларни айрим парчаларини ўқиган
- ҳеч қандай бадиий асар ўқимаган

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, респондентлар орасида биринчи босқич талабаларининг 10,9% умуман қўшимча адабиёт (бирор турдаги бадиий асар)ни мукаммал ўқишмаган, синф дарсликлари билан чегараланишган. Юқори босқичга ўтгандан сўнг эса бу кўрсаткич аста-секин кўтарилганлигига гувоҳ бўлдик. Бу ҳолатда ҳам берилган саволларга жавоблардан олий таълим муҳити, семинар дарсларига тайёргарлик кўриш жараёнида 43,2%, билим даражаларини ошириш мақсадида 27,3%ни кўрсаца,

бугунги кунда 27,3% талабалар ҳеч қандай қўшимча адабиёт мутолааси билан шуғулланишмаётгани аниқ бўлди. Ўз жавобларида электрон дарсликлар ва шу турдаги китобларни баъзи-баъзида мутолаа қилишларини таъкидлашган.

Шунингдек, оилавий муҳит ота-онасининг таълим даражаси мутолаа маданиятига муҳим таъсир этиб бу кўрсаткич: ўрта маълумотлиларда – 16,8%, ўрта махсус маълумотлиларда – 35,2%, олий маълумотлиларда – 46,3%, илмий даражаси борларда – 1,7% ни кўрсатди. Респондентлар ота-оналарининг фаолият юритаётган соҳасига кўра тақсимланиши ва бунда фарзандларининг мутолаага бўлган қизиқишлари қуйидагича: тадбиркорлик – 12,2%, таълим, илм-фан – 28,6%, ишлаб чиқариш – 8,6%, транспорт – 6,1%, соғлиқни сақлаш – 9,2%, савдо соҳаси – 10,1%, қурилиш – 2,3%, банк-молия – 8,2%, маиший хизмат – 4,8% ва бошқа соҳалар – 9,9%. Кўринадики, таълим соҳасида фаолият олиб борадиган оилаларда бу кўрсаткич юқори. Бу саволнинг таҳлили натижасида ҳам олий маълумотли инсонларнинг ўзларига ва бошқаларга нисбатан талабчанликлари ўз ифодасини топди.

Маълумки, инсон капиталининг шаклланишида биринчи навбатда демографик омиллар муҳим ўрин эгаллайди. Оилаларда фарзандлар сони келажакда оилада инсон капиталининг ва, ўз навбатида, мамлакатда инсон капиталининг даражасини белгилаб беради. Олинган натижалардан респондентлар орасида икки фарзандлик оилаларнинг салмоғи катталиги маълум бўлди.

Олий таълим муассасаси фақат бирор ихтисослик бўйича мутахассисни тайёрлаш билан бир вақтда фикр доираси кенг, дунёқараши кўламдор қалбида юрт ишқи, ватан туйғуси жўш уриб турган баркамол шахсни вояга етказишга ҳам масъулдир. Камолот пиллапоёсида турган ёш инсонга бу хислат – фазилатларни асосан адабиёт ва санъат асарлари ато қилади. Шунинг учун ҳам талаба қайси мутахассисликни эгаллаш учун таҳсил олишидан қатъи назар адабиёт ва санъатга ошуфта бўлиши жуда муҳим. Ёшларни китоб, адабиёт оламига олиб кириш уларни гўзаллик, эзгулик оламига олиб киришни англатади.

Бугунги кунда эса мутолаа маданиятини ривожлантириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: "... ахборот-коммуникация соҳасидаги охириги ютуқларни ўзлаштириш билан бирга, ёшларнинг китоб ўқишга бўлган қизиқишини оширишга, уларни китоб билан дўст бўлишга, аҳолининг китобхонлик савиясини янада оширишга

алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади... Аввало, миллий адабиётимиз ва жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини ижтимоий тармоқларга жойлаштириш ва уларни кенг тарғиб қилишга алоҳида эътибор беришимиз муҳим аҳамият касб этади” [1;86-87], деб таъкидлайди. Мамлакатимиз раҳбарининг китоб, китобхонлик маданиятини яхшилаш тўғрисида қуёнишининг чуқур маъноси бор. Биринчидан, юқорида қайд этилгани каби, китоб инсонни ердан кўкка кўтарувчи, унинг маънавий қувватини оширувчи буюк куч ҳисобланади. Иккинчидан, китоб инсониятнинг тарихий хотираси, барчамизни ўз маънавий-маърифий, илмий заминимизни мустаҳкамловчи, келажакни ёрқин кўрсатиб боришга қодир машъаладир.

Инсон капиталини такомиллаштириш, одамларнинг ўзини-ўзи баҳолаш кўрсаткичларининг тез кўтарилаётганлиги, кишиларнинг ҳаёт даражаси, аҳолининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётга ишончи юксалиб, давлат ва фуқароларaro ҳамкорликнинг барқарор ўсаётганлиги мамлакатнинг истиқболига собит нигоҳ билан қарашга имкон бермоқда.

Шуни қайд қилиш керакки, китобга муҳаббат қўйган инсон “оммавий маданият”нинг вайронкор таъсиридан мустаҳкам ҳимояланган бўлади. Шу боисдан ҳам ўқувчи ва талабаларнинг бадиий асарларни мутолаа қилиш жараёнларини муфассал ўрганиш, бу жараённи чуқур илмий таҳлил қилиш республикадаги ҳар бир олий таълим муассасалари, академик лицей ва касб-хунар коллежлари, умумтаълим мактабларининг муҳим вазифаларидан саналади.

Инсон капиталини энг самарали ривожлантирувчи инвестициялар қаторида таълим учун киритилган инвестициялар ўта муҳим аҳамиятга эгадир. Таълим учун харажатлар, агарда инсон олган билимлари мазмуни меҳнат бозоридаги талабга мувофиқ бўлсагина, у натижа келтирувчи капиталга айланади. Чунки, инсон капиталининг барча таркибий қисмлари оила ўз фарзандига киритадиган инвестициялар орқали шакллантирилади ва кўпайтирилади. Инсоннинг интеллектуал ва психофизиологик қобилиятларини оилада ҳамда таълим муассасаларида муттасил ривожлантириб бориш унинг келгусида ҳар томонлама камол топиши ва натижада инсон капиталининг мунтазам ортиб боришининг пойдеворидир. Аслини олганда, инсон капиталининг асосий инвестори – мазкур капитал эгасининг ўзидир. Шахс ўз инсон капиталига инвестиция киритишнинг мақсадга мувофиқлиги тўғрисида қарор қабул қилар экан, кутилаётган харажатлар ва олиниши мўлжалланаётган даромадларни таққос-

лайди.

Юртимизда олий таълимдаги ўзгаришлар давлат сиёсати билан боғлиқ ҳолда миллий манфаатларга хизмат қилмоқда. Мамлакатда эркин ва фаровон ҳаёт қурилишига қаратилган миллий гоа мақсадлари билан муштарак ҳолда тегишли шарт-шароитлар яратилди. Талабаларга педагог ва ота-оналар томонидан фарзандларида мутолаа маданиятини шакллантириш, унда миллий ва жаҳон адабиётининг нодир дурдона асарларини ўқишни тавсия этишлари муайян аҳамиятга эгадир.

Юқоридагилар асосида қуйидагиларни тавсилар этиш ўринли, деб ҳисобаман:

- олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида “Мутолаа маданияти” номли махсус курс жорий этиш, талаба ва ўқувчиларни мутолаа технологиялари билан таништириш;
- республикаимиз олий ва ўрта махсус таълим муассасалари ҳамда мактабларида мунтазам равишда мутолаа маданиятининг ҳолатини ўрганишга доир социологик тадқиқот ўтказиб бориш;
- ёшларнинг ҳаётга позитив ёндашувини тарбияловчи, адабиётларнинг янги авлодини яратиш;
- “Мутолаа” китобхонлар клубларини ташкил этиш.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар таълимнинг узлуксизлиги ва шахсга йўналтирилганлиги билан характерлидир. Бу эса ўз навбатида инсон капиталининг янада ривожланишига хизмат қилади.

Инсон капиталига инвестицияларнинг асосий тури миллий кадриятлар тизимини шакллантириш билан боғлиқ бўлиб, таълим, фан, санъат, жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга сарфланадиган харажатлар билан ўлчанади. Аҳолининг таълим даражаси мамлакат иқтисодий ривожланишига икки баробар (тўғридан-тўғри ва билвосита) таъсир кўрсатди. Таълим даражасини ошириш инсон капитали сифатига сезиларли ҳисса қўшади, бу ўз навбатида юқори ўсиш суръатларига ва иқтисодий юксалишнинг барқарорлигига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимишни қатъият билан эътириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.
2. Бекмуродов М. Инсон капитали – тараққиёт омили. Тошкент: “Маънавият”, 2015. – Б.4.
3. Капелюшников Р. Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению. США: экономика, политика, идеология. 1993. № 11. – С. 17–32.